

סקירת ספרות

השירה על כל סגנונותיה מהווה חלק בלתי נפרד מתרבותה של כל קהילה באשר היא. שירי ארץ ישראל בייחוד מהווים ז'אנר ייחודי בתוך מכלול המוזיקה הפופולרית הישראלית וחשוב להבין כיצד התחילה השירה הישראלית את דרכה ולכן הגיעה היום. תחילה אגדיר מעט מושגים הנדרשים להבנת המחקר כנדרש (שירה, חירות המשורר, חריזה, סלנג, משקל ומשלב) ולאחר מכן אסקור מבחינה כרונולוגית את התפתחות הזמר העברי בישראל, החל מהקמת התנועה הלאומית היהודית ועד היום, תוך תיאור המאפיינים הטקסטואליים והצורניים של השירים בכל תקופה.

א. הגדרת מושגים

השירה היא יצירה אומנותית שבה נעשה שימוש בשפה על מנת להדגיש את תכונותיה האסתטיות מעבר למשמעות הספרותית שלה. בחלוף השנים השירה התפתחה וקיבלה רבדים שונים לכתיבה; דרמה פואטית ומזמורים, השימוש בדיבור ורטוריקה, שימוש בתכונות כמו חזרה וחריזה כדי להדגיש את האסתטיקה של השירה מיצירה אחרת, שימוש במשמעות המילולית של המילים כדי לעורר תגובות רגשיות או חושניות וכדומה. השימוש בשירה בדו-משמעיות, בסמליות, אירוניה ובמרכיבים סגנוניים אחרים מותיר שיר פתוח לפרשנויות מרובות היוצרות קשרים ודימויים שונים ומגוונים (Risdiyanto, 2014).

חירות המשורר מתייחסת לחופש הניתן למשורר לחרוג מכללי הלשון והכתיבה לשם יצירת אפקטים ספרותיים מיוחדים. לחירות זו יש שני רבדים: הרובד האחד הוא החירות להתבונן לתוך תודעת הזולת, לתאר ולמפות אותה. הרובד האחר הוא החירות להוליך את המבט הזה לכל מחוז שיבחר ולהציב אותו בכל הקשר שיבחר. באמצעות שני רבדים אלה מקבל המשורר מעין רישיון לחרוג מכללי השפה כדי להזמין את הקוראים לראות את הזולת ולכונן את תודעתם (אלמוג, 2018).

החריזה נועדה ליצור בשיר מגבלות שאינן קיימות בגילוייה האחרים של הלשון. מימושה הוא במישור הפונטי והאילוץ להשתמש בה משפיע על הבחירה בין חלופות מילוניות ומעודד את השימוש בקטגוריות מורפולוגיות שעונות על הצרכים שלה. "כללי החריזה אינם אוניברסליים ומערכת הנורמות הקובעת את צמדי המילים העשויות לחרוז זו בזו היא תלויה שפה, תקופה וז'אנר. גורמים כמו ההתחשבות במקום ההטמעה בחריזה, מספר ההגאים המינימלי היוצר חרוז, מקום ההגאים החורזים, מגבלות אורתוגרפיות, דקדוקיות ותחביריות על חריזתם של פריטי לשון וכיוצא בזה משפיעים על מגוון צמדי המילים החורזות העומדים לרשות הכותבים ועל הרכב סוגי החורזים הנקרים בקורפוס טקסטים מוגדרים" (רשף, 2014: עמ' 59).

הסלנג הוא תת לשון שולית, ציורית ומרובת צירופים כבולים מטבעה, הקשורה בלשון המדוברת ומשמשת בדיבור של רוב שכבות הציבור. לשון זו מתחדשת כל הזמן אך מבחינה ערכית היא נחשבת ללשון נמוכה השייכת לצעירים. הבחירה בסלנג הינה לשם שימוש אירוני שהרי הוא נותן הרגשה של תחביב, של אי צורך בהעמקה ומשהו לא חוקי ופרוע (פרוכטמן, 2006).

המשקל (הריתמוס) הוא המקצב הניתן לשיר אשר מבוסס על שיטות שונות: כמות מסוימת של הברות מסוג מסוים או דפוס מסוים של הטעמות במילות השיר. הריתמוס מסייע למאזין למקד את הקשב שלו ומסב את תשומת ליבו לצלילים משמעותיים מבחינה מבנית. סכמות ריתמיות יכולות להדריך את המאזין בזיהוי נעימה או הכרתה. סכמות אלו אפיינו בעיקר את התקופה הישנה יותר, כלומר הסדירות הריתמית

בשירים יורדת במהלך השנים אולם הגיוון הרתמי עולה כלומר השירים נעשו מתוחכמים יותר (אלירס, 2006).

מושג נוסף שארצה להגדיר בחלק זה הוא המשלב הלשוני אשר יסייע גם הוא בניתוח השירים המאפיינים כל תקופה. המשלב הוא אופן השימוש בשפה בהקשרים מסוימים, כלומר מידת הרשמיות או התקניות הטקסטואלית של היצירה. במילים אחרות, השימוש בהקשר המילה מהטקסט לסיטואציות שונות בהתאם לאופי השפה ומאפייניה: המשלב יכול להיות גבוה כאשר הוא מאפיין שפה ספרותית שאינה בשימוש יומיומי או נמוך בעיקר כאשר הוא מאפיין סלנג או שפת רחוב (Lee, 2001).

לאחר הגדרת המושגים כעת אציג את הסקירה ההיסטורית של הזמר העברי כפי שהתפתח בארץ והפך למוזיקה הישראלית שאנו שומעים היום.

ב. סקירה היסטורית של התקופות

1. ניצני התהוותו של הזמר העברי (1881-1920)

התפתחות הזמר לאורך הדורות משקפת קשר הדוק עם מפעל ההתיישבות של התנועה הלאומית היהודית בארץ ישראל וגילמה את המאמץ הכולל לבנייתה של תרבות עברית ייחודית במסגרת מפעל זה. היישוב היהודי אשר התפתח לאורך השנים עסק בחיפוש אחר "הצליל הארץ-ישראלי" והתמקד בגיבוש תכונותיו של שיר העם המסורתי אשר נמסר בעל פה מדור לדור. כחלק מהתהליך, חלו בזמר שינויי נוסח רבים בטקסטים ובלחנים על מנת לטפח ולחזק את קווי הדמיון בין הזמר העברי ובין שיר העם המסורתי. שינויים אלו אופיינו בגיוון רב של סגנונות לאורך תקופה ארוכה שתחילתה הייתה בשלהי התקופה העות'מאנית בארץ ישראל (רשף, 2004).

בתקופה זו ה"ישראליות" הייתה טמונה קודם כל במילים העבריות ובתוכנם החלוצי של השירים, אם כי המוזיקה עצמה נלקחה דווקא מארצות המוצא הרחוקות מגבולות הארץ. באותם ימים הייתה השפה העברית מעין עמוד אש שלאורו התעצבנו והיינו לעם, והטקסט שבנה אותו היה מעודד רוח ומלא תקווה להתהוות מדינת ישראל שבדרך. והרי זו דרכה של המוזיקה, ובוודאי דרכו של השיר, שהגותו טמונה במילים ואילו המוזיקה משאילה לו נופך של רגישות או של שמחה, בייחוד כאשר מדובר במקור שהוא מוכר ואהוב המזכיר לנו בית. שירים שנכתבו בתקופה זו תרמו לגיבוש החברתי ולתחושת ה'אנחנו', האחווה וההבטחה שאי אפשר היה בלעדיהם (זמורה-כהן, 2014). אנשי העליות הראשונות לארץ הרבו לשיר שירים שנכתבו בידי משוררי תקופת 'חיבת ציון', שקדמה להקמת התנועה הציונית. רובם שירים סנטימנטליים, שקוננו על הגלות הממושכת ועל ציון החרבה, והביעו תקווה להתיישבות מחודשת בארץ ואף לעבודת כפיים (אלמגור, 2007).

עיקר מיסודו של הזמר החל בראשית המאה העשרים אשר התבטא בגידול עצום במספר הפעילים ובמספר השירים המולחנים שנוצרו והופצו בציבור. זמר זה אופיין בעיקר בתחילת השימוש בשפה העברית הלא-ספרותית, כלומר הסתמן שינוי בלשון הכתובה, כאשר התפתחות השפה אפשרה את הפיכת העברית הספרותית ללשון היום-יום, וזה התבטא בשירה. כמו כן, אוצר המילים שעמד לרשות המשוררים היה קטן יחסית ורובו הושאל ממילים לועזיות, לכן גם התחביר העברי התקין של המילים לא נבדק לעומק באותה תקופה ולא תוקן בשל כך. חשוב לציין גם כי בשירים מתקופה זו נעשה שימוש בגוף ראשון רבים אשר ייצגה את הכלל ואהבתו של המשורר לארץ (רשף, 2004).